

ЎЗБЕКИСТОН МАДАНИЯТИДА ТЕАТР ВА КИНО САНЪАТИНИНГ ТАЪСИРЛАШУВ МАСАЛАЛАРИ

Омина Баҳрамовна Азизова

Таянч докторант,
ЎзРФА, Санъатшунослик институти

Аннотация: Мақолада ўзбек театр ва кино санъатининг ўзаро алоқалари, таъсирлашув жараёнлари илмий кўриб чиқилади. Театр ва кинематографнинг актёр феномени орқали боғланган ижодий алоқалари кино овозли бўлган илк кунлардан мустаҳкамлана борди. Мақолада таъсирлашув ва ижодий алоқалар ҳамон бардомлигининг сабаблари ва омиллари ҳақида илмий тадқиқ қилинди.

Калит сўзлар: театр, актёр, феномен, темперамент, ижро, режиссёр, пафос, энергетика, амплуа, эпизод, кадр.

Иқтибос учун: Азизова О.Б. Ўзбекистон маданиятида театр ва кино санъатининг таъсирлашув масалалари. *Марказий Осиё ижтимоий тадқиқотлар журналы*. 2020, 1(2), 33-39.

ВОПРОСЫ ВЛИЯНИЯ ТЕАТРА И КИНЕМАТОГРАФИИ В КУЛЬТУРУ УЗБЕКИСТАНА

Омина Баҳрамовна Азизова

Базовый докторант,
Академия наук Республики Узбекистан, Институт искусствоведения

Аннотация: В статье научно рассматривается взаимодействие узбекского театра и кино, процессы взаимодействия. Творческая связь театра и кино через феномен актера укрепилась с первых дней кинозвука. В статье исследуются причины и факторы постоянства взаимодействия и творческих отношений.

Ключевые слова: Театр, Актер, явление, темперамент, перформанс, режиссер, пафос, энергия, роль, эпизод, кадры.

Для цитирования: Азизова О.Б. Вопросы влияния театра и кинематографии в культуру Узбекистана. *Журнал социальных исследований Центральной Азии*. 2020, 1(2), 33-39.

ISSUES OF THE INFLUENCE OF THEATER AND CINEMATOGRAPHY IN THE CULTURE OF UZBEKISTAN

Omina Bahramovna Azizova

PhD student,
Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Institute of Art Studies

Abstract: The article scientifically examines the interaction of the Uzbek Theater and cinema, the processes of interaction. The creative connection between theater and cinema through the phenomenon of the actor has been strengthened since the early days of cinema sound. The article examines the reasons and factors for the persistence of interaction and creative relationships.

Keywords: theater, actor, phenomenon, temperament, performance, director, pathos, energy, role, episode, cadre.

For citation: Azizova, O.B. issues of the influence of theater and cinematography in the culture of Uzbekistan. *Journal of Central Asian Social Studies*. 2020, 1(2), 33-39.

Кириш.

Театр ва кинематографнинг ижодий алоқаларини илмий ўрганиш, икки мустақил санъатнинг таъсирлашув жараёнини, сахна ва экран спецификаси ўртасидаги боғлиқлик ва тафовутларни тадқиқ этиш, сахна ижро талабларини экран қонуниятига мослаштиришнинг ўзига хос мезонларини аниқлаш, умуман олганда, театр актёрининг кинематографдаги ўрни ва аҳамиятини белгилаш бугунги кун учун муҳим масалалардан саналади. Зеро, икки мустақил санъатни бир принцип йўлида таъсирлашуви натижасида кузатилаётган ижодий ривожланишни тадқиқ қилиш аҳамиятлидир. Шунининча олган ҳолда, ўткан асрнинг қирқинчи – тўқсонинчи йиллар кесимида театр ва кинематографнинг ижодий алоқалари натижасида яратилган экран асарлари мисолида масалага муносабат билдирилади.

Асосий қисм.

1940-1950 йилларда актёрлар ижроси, яратилаётган қаҳрамонлар сиймосида монументализм, баландпарвозлик, бир ёқламалик сезилди. Салбий қаҳрамон мутлақ

ёвузликлар, ижобий қаҳрамон эса қатор фазилятлар билан ифодаланди. Шунингдек, бойлар қораланиб, салбий қаҳрамон сифатида тасвирланди. Бу ижтимоий-сиёсий вазият билан боғлиқ бўлиб, экран асарлари, фильмларнинг мавзусига ҳам таъсир этмай қолмади.

Урушдан сўнг моддий ва маънан ҳорган халқнинг қаддини тиклашга ҳаракат бошланди. Вазият оғир, турмуш кечириш мушкул бўлган бир пайтда, халқ руҳини кўтариш учун комедия, лирик-мелодрамалар серияси яратилди. 1950-1980 йиллар кесимида театр актёрлари томонидан сахна ва экранда драматик, лирик, романтик, комедик роллар ижро этилиб, чуқур психологик, жўшқин романтик пафос билан бойитилган, баландпарвозликдан ҳоли, маишийликдан юқорилаган қаҳрамонлар майдонга келди.

Бу даврда сахнадан кинематографга кириб келган театр актёрларининг катта оқими турли жанр, мавзу хилма-хиллигида, рангоранг характердаги қаҳрамонлар яратди. Ўткан асрнинг эллигинчи йилларида экранга чиққан халқона асарларнинг ("Стадионда учрашамиз", "Мафтунингман", "Маҳаллада дув-дув

Санъатшунослик / Искусствоведение / Art Sciences

гап”, “Севишганлар”, “Нафосат”, “Учрашув”, “Ёр-ёр”, “Чинор остидаги дуэл”, “Суюнчи”, “Келинлар қўзғалони”) феномени – беғуборлик, юмор, соф миллийлик эди. Айнан эллигинчи йилларда биринчи мусиқали комедия экранга чиқиб, асар Республика театрларидан актёрлар ансамблини жамлади.

“Мафтунингман” (1958)– содда ва самимий фильм бўлиб, асар ўзбек кинематографида кескин бурилиш ясади. Фильмга Республика драматик ва мусиқий театрларидан ўттизга яқин актёрлар жамоаси жалб этилди. Булар тажрибали усталар (А.Бакиров, О.Жалилов, Л.Саримсоқова...), дебютантлар (Т.Азизов, Ё.Ахмедов...), ёндош соҳаларнинг профессионал мутахассислари (Х.Носирова, М.Турғунбоева, Г.Измаилова...), ҳаваскорлар (М.Тўлахўжаева, Р.Ҳамроқулова...)дан ташкил топган катта ижодий гуруҳ эди.

Таниқли драматург Туроб Тўла самимий ва халқона оҳангда сценарий яратиб, кинокомедиялар сериясини бошлаб берди. “Мафтунингман” фильмида ҳар бир қаҳрамон ўзбек халқининг самимий табиатини кўрсатишга интилди. Катта-кичик барча роллар бир мақсадга – халқнинг санъатсеварлиги, иқтидорини рағбатлантиришга қаратилган. Турдиев халқ орасидаги иқтидорларни саралаб олиш ва уларни қўллаб-қувватлашга ҳайрихоҳ инсон сифатида гавдаланди.

Н.Раҳимов кинематографда Турдиев ролига тасдиқланган бир пайтда сахнада Рамз Бобожоннинг “Тоға ва жиянлар” комедиясида Бўрибой Бозорбоев ҳажвий образини ўйнаётган эди. Бунгача ҳам санъаткорнинг репертуарида комик роллар талайгина бўлиб, ёдда қоларли мувофақият

қозонгани “Оғриқ тишларда”ги Марасул Ҳузуржонов эди. Сахнадаги юморга, ҳажвга, сатирик бўёқларга эга бўлган қатор характерли-комедик роллар Н.Раҳимов ижросида ўзига хос штрихлар билан ишланди. Актёр қаҳрамонларини енгил рафторлар, кескин шама ва метафоралар билан мантиқли ижро этарди. Бу эса санъаткорнинг касбига масъулиятини белгилайди.

Н.Раҳимов кинокомедияда иккинчи маротаба суратга тушаётган бўлиб, Турдиев роли актёрга шуҳрат олиб келди. Эмоционаллик, сўзга эътибор, пластик ҳаракат ва мимиканинг бойлиги, мусиқийлик ўзбек актёрлик мактабининг ўзига хос хусусиятидир. Н.Раҳимов сахнадаги ҳар бир ҳолат ва хатти-ҳаракатдан тугал характер яратиш тажрибасини кинематографга тадбиқ этди. Актёрнинг кинематографдаги изланишлари сахнада орттирган бой тажрибасини мукаммаллаштирди. Н.Раҳимовнинг сахнадаги халқона услуги кинематографда мустаҳкамланди.

Актёр Турдиевни миллий оҳанг ва руҳда, самимий қиёфада яратди. Турдиев санъаткорни комик актёр сифатида машҳур қилди. “Мафтунингман” Н.Раҳимовнинг кинематографдаги ҳажвий истеъдоди юқори баҳоланишига сабаб бўлди. Э.Умаров ҳам санъаткорнинг комедия жанридаги ижролари борасида “Н.Раҳимовдаги юмор турли-туман ғайритабиий ҳолатга, кинотрюкларга, одатдан ташқари ҳолатларга таянувчи ясама, арзон кулги эмас. Балки реаллик, халқ ижодининг аския жанрига хос лутф, пичинг, кесатиг лавҳалари билан аралашган самимий кулги қўзғата олиш

Санъатшунослик / Искусствоведение / Art Sciences

қобилияти самарасидир”¹, тарзида мулоҳаза қилди. Раҳимов кинода ракурсни тўғри баҳолай олар, юмордан табиий ва самимий фойдаланарди. Ҳар бир эпизодда мос атмосфера ярата олиш қобилияти билан Турдиев роли яхлит гармонияга эга бўлди.

Саҳнада характер яратиш билан кино павильонида эпизодлар ўйнаш моҳиятан бир бўлса-да, специфик хусусиятларига кўра хосликларга эга. Муайян эпизодни суратга олиш жараёнида ўз ижро йўналиши билан партнёрини ҳам мақсад сари тортиб борувчи Н.Раҳимов кинонинг талаблари ҳақида “Кинодаги ижод билан театрдаги ижод ўртасида муайян тафовут бор. Лекин умумийлик кўпроқ. Кинода ўйнаш актёрни спортчидай шай бўлишга ўргатади... Кинонинг фазилати шунда-ки, қиёфангиздаги сезилар-сезилмас ўзгаришни илғаб олиб, йирик планда экранда намоён этади. Энди мен саҳнада ҳам мана шу тажрибадан фойдаланишга ҳаракат қиламан”², дейди.

“Ўзбекфильм” киностудияси ўзига актёр тайёрлаш ишига жиддий киришди. 1935 йилда “Ўзбекфильм” кино фабрикаси қошида кинорежиссёр, киноактёр, кинооператорлар тайёрловчи икки йиллик курс очилган эди. Олтиншинчи йиллардан бошлаб эса режиссёрлар фильмларида янги қиёфаларни кўришни истади. Театрда машҳур бўлган саҳна актёрларини рад этиб, айнан кино ижрочилар билан фильмлар суратга олина бошлади.

Шундай бир даврнинг аввали “Маҳаллада дув-дув гап” (1961) фильми билан бошланди. Фильмда асосий

қаҳрамонлар ижроси Х.Исоқова, Р.Ризамуҳаммедова, Р.Мадрахимова, А.Алиев каби типажларга топширилди. Бу ҳам айнаи даврда режиссёрларнинг қаҳрамонларни янги қиёфаларда кўриш истагини далиллади. Шунингдек, Ш.Аббосов Республика театрларининг етакчи актёрлар ансамблини ҳам фильмга жалб этиб, унда Р.Ҳамроев, Ҳ.Умаров, Л.Саримсоқова, М.Ёқубова, И.Болтаева, Р.Пирмуҳаммедов, Ғ.Аъзамов, С.Олимов, Н.Алиева, Т.Султонова, С.Табибуллаев каби усталар катта-кичик ролларни ижро этди.

“Маҳаллада дув-дув гап” 1959 йили “Мосфильм” қошидаги икки йиллик Олий режиссёрлик курсини тамомлаб, Тошкентга қайтган Ш.Аббосовнинг дебют иши эди. Дунёнинг йирик кинорежиссёрлари А.Довженко, М.Ромм, И.Пирьев, - Л.Трауберг, Г.Рошаллар устахонасида таълим олган Ш.Аббосов уни амалиётда кўрсатишни истарди. Шу ниятда бўлажак фильми учун сценарий қидира бошлади. Режа бўйича “Ўзбекфильм”да тўпланиб қолган сценарийларни кўздан кечири туриб, бир қўлёзмага тўқнашди. Қўлёзма сценарийнинг талабларига тўлиқ мос келмаса-да, унга содда, самимий воқеа-ҳодисалар, руҳий ҳолатлар туширилган эди.

Ўзбек онасининг ташвишлари, ёшларни қийнаётган азалий муаммолар каби инсоний кечинмаларни ёрқин ифода эта олган сценарий рус тилида ёзилган эди. Уни зудлик билан ўзбеккона руҳда “гапиртириш” лозим. Ш.Аббосов дебютини ўзбеккона ҳаёт ва турмушнинг нозик қирралари, гўзал рангларда кўрсатишни истаётган бир пайтда қўлига айнан шундай асарнинг келиб қолиши ҳам тасодифий эмасди. Русча ёзилган сценарийни ўзбеккона қочиримлар, киноялар билан бойитиб

¹ Умаров Э. Санъаткорнинг 60 баҳори// Ўзбекистон маданияти. 1972, 4 апрель.

² Ризаев О. Наби Раҳмов. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат. 1997. 58-59 бет.

Санъатшунослик / Искусствоведение / Art Sciences

берган Абдулла Қаҳҳорга таржима учун икки соат берилди, холос. Шу қисқа фурсат ичида қилинган таржима ва режиссёрнинг миллий комедик фильм олишга бўлган азбаройи истаги натижаси ўз мевасини берди.

Олтмишинчи йилларда Муқимий номидаги мусиқали театр айна давр гуллаган эди. Бу даврда театрнинг актёрлар жамоаси эл эътирофини қозониб, актёрлар (С.Хўжаев, Т.Жаъфарова, Л.Саримсоқова, Ҳ.Умаров, Р.Ҳамроев, Б.Ихтиёров, М.Ихтиёрова) яратган қаҳрамонлар спектакль ва фильмлар мувофақиятининг гарови бўлди. Бу йилларда суратга олинган бирор фильм Муқимийчиларнинг иштирокисиз бўлмади. Муқимийчиларга хос халқоналик, халқ театрига хос ширандорлик, самимийлик ва соддалик режиссёрларнинг айна истаги эди.

Олтмишинчи ўн йилликка старт берган “Маҳаллада дув-дув гап” фильмида Мехринисо аяни гавдалантирган Л.Саримсоқова сахна ва экранда муштипар, кўнгилчанг, меҳрибон ўзбек оналарини ижро этар, санъаткорнинг физиогномикаси халқ аясига, онаси ва момосига тортарди. Санъаткор умрининг сўнггига қадар халқ оналарини ижро этди ва актрисага Ая эътирофи берилди.

Мехринисо аяга хос куючанлик ва кўнгилчанглик ички гармония билан ижро этилди. Мехринисо роли ижросида халқоналикка эътибор кучайтирилиб, ўзбек оналарига хос болажонлик фазилати урғулаб кўрсатилди. Бу эса актрисанинг ижро йўналиши эди. Ижро Мехринисо аянинг нигоҳида мунг бор эди. Актриса юзида табассум билан дардни, аламни кўрсатди. Бу ҳам санъаткорнинг ижро услубидир. Қаҳрамонлари ижросида кучли

темперамент ва пафосдан кенг фойдаланувчи Л.Саримсоқова Мехринисо ая талқинига ҳам эҳтирос билан ёндашди.

Мехринисо ая халқ санъатига хос соддалик, мукамаллик, ўткир ҳажв ва заковат, самимият, ўзбек оналарига хос қудрат, мазмундорлик билан ижро этилди. Фильмда Мехринисо кичик рол, аммо санъаткор ижроси туфайли улкан мавзу ва ҳаётини ҳақиқатни ўзида жамлаган, мустақил образ даражасида мукамаллашди. Аяга ампула тушунчаси ёт бўлиб, у лирик, фожеи, ҳажвий ролларни ҳам маромида ижро эта олар, актёрлик йўналишларининг (қаҳрамонона-романтик, лирик-поэтик, характерли-комедик) барида бирдек ишларди.

Миллий кино санъатининг тараққиёти профессионал театр ва кинематографнинг ўзаро таъсирлашуви, ижодий алоқага киришуви жараёни билан боғлиқ. Ўзбек кино санъатининг шаклланиш тенденциясини ўрганиш, аввало актёрлик санъатини таҳлилидан бошлади.

Натижалар ва муҳокамалар.

Миллий театр ва кино санъатининг ўзаро алоқалари, ижодий ҳамкорлик масалаларини илмий ўрганиш яқин йиллардан бошланди. Икки санъатнинг тасвирий ечим, муҳит яратиш, мусиқа танлаш, грим қилиш, мезансахна қуриш, бутафория ва реквизитлар билан ишлаш, энг асосийсиз ижрочи-актёрлар билан боғлиқ масалаларда кузатилган ижодий ҳамкорлиги кинематограф юртимизга кириб келган илк кунлардан бошланди. Мазкур ижодий таъсирлашув жараёни бугунга келиб икки томонлама ҳамкорликка айланди. Икки мустақил санъатнинг ижодий алоқалари асосан

Санъатшунослик / Искусствоведение / Art Sciences

актёрлар кесимида ёрқин кўринади. Кинематограф овозли бўлгач (1935), театр актёрларининг оқими экран санъатига кириб келди ва ҳамон жараён давом этиб келмоқда. Замонавий даврга келиб эса, кинематографнинг саҳна санъатига ҳам таъсири кучайиб бормоқда. Республика театрлари спектакллар саҳналаштириш жараёнида кинематографик ифода воситалардан ҳам фойдаланмоқда. Шунингдек, театр-студияларда кино актёрлар билан спектакллар ("Юлдузли тунлар", "Аршин мол-алан", "Онаизор Кураж" ва бошқалар) саҳналаштириш ҳам анъанага айланмоқда.

Маълумки, ўзбек кино санъатининг ривожига театр актёрлари муҳим ўрин тутиб келган. Театр актёрлари киноқаҳрамон яратишда зарур феномен бўлиб, кадрлар масаласида юзага келувчи бўшлиқни тўлдириши билан долзарб аҳамият касб этади. Ўзбек актёрлик санъати биринчи томондан, драматик, мусиқий, театр-студиялар актёрларининг кинематографдаги ижодий меросини ўрганишни, иккинчи томондан, театр санъатининг кино билан ўзаро алоқаларини, боғлиқлик ва ҳамкорликдаги илғор тенденцияларга бўлган қизиқиш натижасида актёрлик ижро усуллари, йўналиш ва поэтик шаклларининг ифодаланиши бўйича изланишларни келтириб чиқарди.

Хулоса.

Хулоса қилиб айтганда, театр ва кино санъатининг ижодий ҳамкорлиги, алоқалари, таъсирлашув жараёнини ҳеч ким инкор қила олмайди. Нафақат Ўзбекистон, балки бутун дунёда тадқиқ қилинувчи икки санъатнинг таъсирлашуви кинематограф санъат сифатида тан олинган илк кунлардан

мавжуд бўлди ва бардавом ривожланиб келмоқда.

Драматург ва режиссёрнинг демоқчи бўлган фикрини етказувчи, бадиий асарга жон киритувчи, томошабин билан юзма-юз мулоқотда бўлувчи, томоша орқали уни мушоҳадага чорловчи – актёрдир. Ўзбек актёрлик санъати пишиқ пойдевор ва мустаҳкам халқона анъаналарга эга бўлиб, бу ҳақида М.Раҳмонов "...табиийлик, темперамент, чаққонлик, жўшқинлик, бой фантазия, тасаввур, ҳозиржавоблик, зеҳннинг ўтирлиги-санъаткорларнинг куч манбаи бўлган. Улар ўз ўйинларида маъноли сўз, эркин, пластик ва аниқ ритмик ҳаракат, имо-ишора воситаси билан томоша майдонида кучли кулки вазиятини туғдира олганлар"³, дейди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аннотированный каталог. Художественного кино Узбекистана (1925-2008). – Тошкент: Санъат, 2009. – 239 бет.
2. Раҳмонов М. Ўзбек театри тарихи. Тошкент: Фан. 1968. – 106 бет
3. Ризаев О. Наби Раҳмов. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат. 1997. 58-59 бет.
4. Сахновский-Панкеев В.А. Соперничество – содружество: Театр и кино. Опыт сравнительного анализа. – Ленинград: Искусство, 1979. – 176 стр.
5. Тешабоев Ж. Узбекское кино: традиции, новаторство. –

³ Раҳмонов М. Ўзбек театри тарихи. Тошкент: Фан. 1968. 106 бет.

Санъатшунослик / Искусствоведение / Art Sciences

- Ташкент: лит и искусство им.
Г.Гуляма, 1979. ББК 85.53(2) Т38.
6. Умаров Э. Санъаткорнинг 60
баҳори// Ўзбекистон маданияти.
1972, 4 апрель.
7. Қодиров М. Саҳнамиз лочинлари.
– Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги
адабиёт ва санъат нашриёти,
1986.